

БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК, АНАЛІЗ ТА АУДИТ

УДК 657

Бондарєва Т.Г.,
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри обліку і аудиту,
Національний університет водного господарства та природокористування

Немкович О.Б.,
кандидат економічних наук,
викладач економічних дисциплін,
*Відокремлений структурний підрозділ «Рівненський коледж
Національного університету біоресурсів і природокористування України»*

Bondaryeva Tatyana,
PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor of Accounting and Auditing Department,
National University of Water Management and Environmental Engineering

Nemkovych Oksana,
PhD in Economics, Teacher of Economics,
*Separated Subdivision "Rivne College of National University
of Bioresources and Environmental Engineering of Ukraine"*

ЗАРОДЖЕННЯ СУЧАСНОЇ БУХГАЛТЕРІЇ: ЛУКА ПАЧОЛІ ТА ПОДВІЙНИЙ ЗАПИС

Бондарєва Т.Г., Немкович О.Б. Зародження сучасної бухгалтерії: Лука Пачолі та подвійний запис.
У статті акцентовано увагу на важливості знання та розуміння подвійного запису як ключового елементу професійної компетентності бухгалтера. Відображено історичний процес виникнення та розвитку подвійного запису. Визначено внесок Луки Пачолі в розвиток бухгалтерської науки. Розглянуто ключові елементи системи Пачолі. Виявлено проблеми проведення наукових досліджень з історії розвитку бухгалтерського обліку, а саме: проблему проведення такої дослідницької процедури, як робота з першоджерелами, та проблему неточності перекладу й інтерпретації стародавніх бухгалтерських книг та літературних джерел. Наведено інформацію щодо оцінки альтернативних методів бухгалтерського обліку, таких як потрійний та четверний способи реєстрації фактів господарського життя та можливості їх застосування порівняно з подвійним записом. Розглянуто перспективу трансформування принципу подвійного запису в потрійний запис на основі блокчейн-технологій.

Ключові слова: бухгалтерський облік, історія обліку, Лука Пачолі, подвійний запис, потрійний запис.

Бондарєва Т.Г., Немкович О.Б. Зарождение современной бухгалтерии: Лука Пачоли и двойная запись. В статье акцентировано внимание на важности знания и понимания двойной записи как ключевого элемента профессиональной компетентности бухгалтера. Отражен исторический процесс возникновения и развития двойной записи. Определен вклад Луки Пачоли в развитие бухгалтерской науки. Рассмотрены ключевые элементы системы Пачоли. Выявлены проблемы проведения научных исследований по истории развития бухгалтерского учета, а именно: проблема проведения такой исследовательской процедуры, как работа с первоисточниками, и проблема неточности перевода и интерпретации древних бухгалтерских книг и литературных источников. Приведена информация по оценке альтернативных методов бухгалтерского учета, таких как тройной и четверной способы регистрации фактов хозяйственной жизни и возможности их применения по сравнению с двойной записью. Рассмотрены перспективы трансформации принципа двойной записи в тройную запись на основе блокчейн-технологий.

Ключевые слова: бухгалтерский учет, история учета, Лука Пачоли, двойная запись, тройная запись.

Bondaryeva Tatyana, Nemkovych Oksana. The birth of modern accounting: Luca Pacioli and the double-entry. The process of creating modern economic knowledge involves the study of literary and historical sources, focusing on the subject of research, in particular in hypothesizing about the root cause of this or that economic life phenomenon. As in previous centuries, accounting methodology remains one of the essential components of the

business process in the formation of information flows. However, the historical aspects of such element method of accounting, as double-entry, which makes it possible to understand its nature and deepen the understanding of the essence of accounting processes are being constantly in the scientists' sight. An attempt is constantly being made to evaluate the very idea of applying the double-entry method from the today's point of view, taking into account specific historical conditions in which economic development took place. All of the above determines the relevance of chosen research topic. The article focuses on the importance of knowing and understanding double-entry as a key element of an accountant's professional competence. The historical process of origin and development of the double-entry is reflected. The contribution of Luca Pacioli to the development of accounting science, which was the first to introduce a double-entry accounting system as an effective means of maintaining business records and calculating profits, has been identified. The key elements of the Pacioli's system are considered. The problem of conducting research on the history of accounting, such as work with primary sources, has been identified. The problem of the information reliability in the development of double-entry, which is contained in literary sources, is emphasized, since all translations and interpretations lose the original thought, which can only be done out of context. The information is provided on the assessment of alternative accounting methods, such as triple and quadruple methods of recording the facts of business life and their applicability compared to the double-entry. The prospect of transformation of the double-entry principle into triple-entry based on blockchain technologies is considered.

Key words: accounting, accounting history, Luca Pacioli, double-entry, triple-entry.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Як відомо, в основі економічних знань лежить історія. Свій початок історія бухгалтерського обліку бере з часів стародавнього світу, тобто появи перших держав. З тих пір і дотепер здійснюються постійні спроби систематизувати знання, отримані у процесі його еволюції. Важливе місце у цьому процесі займає теорія обліку як основа проведення наукових досліджень в обліковій сфері, де одним із найголовніших питань є застосування методичних прийомів, що забезпечують повне, суцільне та об'єктивне відображення усіх господарських процесів, які відбуваються на підприємстві. Серед них фундаментальним є спосіб подвійного відображення фактів господарського життя. Знання і розуміння подвійного запису є ключовим елементом, який необхідний тому, хто прагне професійно оперувати бухгалтерською інформацією та ефективно використовувати її під час прийняття управлінських рішень. Недостатня поінформованість як про бізнес-процеси, так і про бізнес-середовище, в якому функціонує бухгалтерський облік, робить подвійний запис абстрактною концепцією, чисто механічним процесом, який не здатний стимулювати критичне мислення.

У цьому контексті дослідження, пов'язані з вивченням історії облікової думки, а саме зародженням та еволюцією системи подвійного запису та його інтерпретацією італійським математиком Лукою Пачолі, дають можливість краще зрозуміти сутність цього методу, поглибити теоретичні знання у сфері бухгалтерського обліку та підвищити ефективність їхнього практичного застосування.

Огляд (аналіз) останніх досліджень і публікацій з цієї проблеми, в яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спираються автори. Подвійний запис як методичний прийом бухгалтерського обліку потребує постійного теоретичного осмислення, яке має методологічну значущість для дослідників, що займаються проблемами бухгалтерського обліку. Серед них – Ф. Беста, Е. Вігано, А.Ч. Літлтон, Х. Нобіс, Б. Пенндорф, Е. Перагалло, П. Кривелі, Е. Вальденберг, Е. Ієгер, К. Антінорі, Д. Галассі, Р. Рувер, Р. Макве, А. Сангстер, Г. Стонер, Ф. Меліс, М. І. Кутер,

Я. В. Соколов, М. В. Кужельний, М. С. Пушкар, В.В. Сопко, А.В. Шайкан, Т.В. Давидюк тощо. Незважаючи на те, що за багаторічну діяльність науковцями проведена глобальна дослідницька робота, спрямована на формування повноцінного знання про зародження і розвиток бухгалтерської науки, необхідно і надалі продовжувати приділяти увагу цій проблемі, оскільки різноманітність та неоднкова інтерпретація різними вченими історичних фактів не дають можливості дати однозначну відповідь на питання, пов'язані з виникненням та еволюцією подвійного запису.

Формулювання завдання дослідження. Мета статті – висвітлення методу подвійного запису в його історичному аспекті, а також виявлення проблем, які виникають під час проведення наукових досліджень у цій сфері. Це дасть можливість врахувати досвід, нагромаджений за багаторічну історію функціонування цього методу для пояснення природи його існування та застосування в обліку.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Глобалізація економічних процесів, соціальна інтеграція та розвиток інформаційних технологій відкривають широкі перспективи для проведення наукових пошуків у сфері бухгалтерського обліку. Використання найновіших досягнень зарубіжних та вітчизняних учених-економістів дає змогу узагальнити практику досліджень у цій галузі науки. Опанування світового і вітчизняного досвіду теорії та практики бухгалтерського обліку, його особливостей на різних етапах соціально-економічного розвитку суспільства дає можливість враховувати надбання минулого та визначати потенціал майбутнього у цій сфері.

Еволюція бухгалтерського обліку триває більше шести тисяч років і відбувається під впливом змін, пов'язаних насамперед зі змінами в економічному житті суспільства.

Виникнення системи подвійного запису є особливим етапом у розвитку бухгалтерської науки. Значний інтерес у межах цієї теми викликають дискусії щодо персоні Луки Пачолі як автора методу подвійного запису.

Францисканський чернець і гуманіст із пристрасстю до мистецтва, Пачолі був видатною людиною епохи

Відродження. Крім відновлення математичних текстів, які значною мірою були забуті, він добре розбирався в мистецтві, архітектурі, бізнесі та астрономії. Пачолі також був другом відомого художника і винахідника Леонардо да Вінчі, з яким вони жили і працювали над математикою та теорією перспективи, геометрії та архітектури протягом декількох років.

Довгий час Луку Пачолі вважали «батьком бухгалтерії», хоча насправді він не винайшов цю систему. Натомість він просто описав метод, який використовували купці у Венеції в період італійського Відродження. Система подвійного запису, відома як бухгалтерія “alla Veneziana” або «венеціанський спосіб», була ще задовго до того, приблизно з XIII ст.

Венеціанці, які свого часу відмовилися від римської системи написання чисел як непрактичної і замість цього використовували арабські цифри, можливо, запозичили ідею ведення подвійного обліку чи у древніх греків, чи у древніх римлян, чи в арабів, чи навіть у корейців. Проте, ймовірно, це було і місцевим венеціанським винаходом, що дало змогу застосовувати нову арабську математику для комерційних цілей.

Достовірно відомо, що до того, як став застосовуватися «венеціанський спосіб», рахунки були досить елементарними. Ранньосередньовічні купці були здебільшого мандрівними продавцями, і їм не потрібно було вести складну бухгалтерію.

Але оскільки комерційна діяльність в італійських містах зростала швидкими темпами, то збільшувалася потреба у ретельніших облікових записках (хоча є і протилежний погляд, що саме застосування подвійного запису сприяло посиленню комерційної активності та процвітанню підприємництва).

Дослідження, проведені в архівах італійських міст Генуї, Флоренції та Прато, підтверджують застосування подвійного запису у Середньовічній Італії. Як приклад можна навести облікові книги флорентійського купця Джованні Фаролфі у французькому Провансі, книгу Комуни Генуї за 1340 р., багатотисячний архів Франческо Датіні, торговця з Прато (Тоскана, Італія), який вів рахунки майже півстоліття, з 1366 р. до 1410 р. тощо.

Проте саме Лука Пачолі через століття зробив величезний внесок у розвиток бухгалтерського обліку, написавши у 1494 р. книгу “Summa de arithmetica, geometrica, proportioni et proportionalita” (Сума арифметики, геометрії, відношень та пропорцій). Ця книга стала першим в історії опублікованим практичним посібником про досягнення успіху в бізнесі, кодифікувала математичні основи нашого сучасного технологічного світу. Вона є вершиною математичних знань епохи Відродження, іконою не просто ренесансного навчання, а історії людських знань.

У свою книгу італійський математик включив розділ, який називається «Трактат про рахунки та записи» (Tractatus de computis et scripturis), де наведені методи бухгалтерського обліку, що застосовуються і сьогодні, і вважається, що вони визначили багато аспектів сучасного бухгалтерського обліку [1]. Вперше опис подвійного запису було викладено чітко, детально та з великою кількістю прикладів.

Книга Пачолі користувалася великим попитом. Тираж становив 2000 примірників, її активно перекладали, копіювали та плагітували по всій Європі. Широ-

кому просуванню книги сприяли також нові технології: Венеція у той час була центром поліграфічної галузі, а твір був надрукований на щойно винайденому пресі Гутенберга.

Водночас бухгалтерський облік із подвійним записом розповсюджувався доволі повільно. Можливо, тому, що це було технічно вимогливим та непотрібним для простого бізнесу. Але після Пачолі його завжди розглядали як вершину мистецтва.

З розвитком промислової революції ідеї, викладені Пачолі, стали вважатись основними для ділового життя. Система подвійного запису, яка використовується сьогодні у всьому світі, є по суті тією, яку описав Пачолі.

Система Пачолі має два ключові елементи. Спочатку він описує спосіб проведення інвентаризації, а потім ведення повсякденних транзакцій за допомогою трьох книг – Меморіалу («чорновика»), Журналу («другої основної торгової книги») та Головної книги («третьої основної торгової книги»), у якій кожна транзакція записувалася двічі.

Система подвійного запису допомагала виявляти помилки, оскільки кожен запис повинен бути врівноважений аналогом, «божественною симетрією», яка зверталася до людини Ренесансу.

Саме під час промислової революції бухгалтерія з подвійним записом стала розглядатися не просто як задача для математичних перфекціоністів, а як інструмент для керівництва практичними бізнес-рішеннями.

До речі, термін «подвійний запис» з'явився значно пізніше, ніж став застосовуватися сам метод.

Варто зауважити, що за роки наукових пошуків було зроблено безліч припущень щодо авторства подвійного запису. Так, є погляд, що «Трактат про рахунки і записи» є підробкою або плагіатом. Крім того, має місце твердження, що перший опис подвійного запису знаходиться у книзі Бенедетто Котрульї «Про торгівлю і досконалого купця», написаній від руки у 1458 р., проте опублікованій лише у 1573 р., тобто значно пізніше за працю Пачолі. Є й інші аргументи, які заперечують авторство Пачолі.

Таким чином, є суперечливі думки щодо історії виникнення методу подвійного запису та його авторства. На наш погляд, оцінити аргументацію авторів доволі складно. Це зумовлено тим, що більшість результатів, отриманих у процесі відповідних наукових досліджень, є, як правило, суб'єктивною інтерпретацією власного досвіду із зазначеного питання, який загалом базується лише на опрацюванні матеріалів попередніх досліджень. Водночас наукові висновки повинні ґрунтуватися на об'єктивній основі, якою насамперед є робота з першоджерелами: історичними обліковими книгами, діловими листами, первинними та іншими бухгалтерськими документами, а також літературними джерелами.

Щодо останніх, то є необхідність їх нового, сучасного перекладу, зокрема й українською мовою, оскільки встановлено, що, наприклад, Трактат про рахунки та записи був перекладений у 1893 р. на російську мову Е.Г. Вальденбергом на підставі німецького тексту, виконаного Е.Л. Ієгером, який, найімовірніше, скористався перекладом Трактату зі староіталійської на італійську мову XIX ст. Вінченсо Джитті. Тобто маємо справу не лише з «перекладом із перекладу», а й з «перекладом із

подвійного перекладу» [2, с. 15]. Безумовно, це значно знижує достовірність тексту, оскільки збільшує кількість помилок, неточностей та викривлень.

Отже, для того, щоб проводити якісні наукові дослідження з історії розвитку бухгалтерського обліку, необхідно мати відповідні ресурсні, технічні та інші можливості. Проте для переважної частини науковців, у тому числі вітчизняних, які досліджують історичні аспекти бухгалтерського обліку, нині застосування такої дослідницької процедури, як робота з архівними документами, є практично неможливою. Маємо надію, що стрімкий розвиток інформаційних технологій сприятиме вирішенню науково-дослідних завдань шляхом розширення доступу до таких документів та забезпечення новітніми технічними можливостями їх опрацювання, наприклад такими, як створення електронних архівів фотокопій бухгалтерських рахунків із ранніх середньовічних книг, їх комп'ютерних моделей тощо, що має місце вже сьогодні. Це, безперечно, дасть змогу підвищити ефективність наукових пошуків та мінімізувати суб'єктивність у наукових твердженнях.

У процесі розвитку бухгалтерського обліку неодноразово виникали революційні ідеї заміни подвійного запису потрійним та четверним. Основне завдання дослідників при цьому полягало у з'ясуванні того, який із запропонованих прийомів реєстрації операцій на бухгалтерських рахунках найповніше відповідає економічній природі фактів господарського життя та їх юридичній інтерпретації. Водночас дослідження дієвості потрійного та четверного записів в умовах застосування сучасних комп'ютерних технологій засвідчили, що найбільш раціональним, оптимальним і достатнім способом реєстрації фактів господарського життя і надалі є подвійний запис [3, с. 11].

І все ж у міру змін, що відбуваються в економіці, науці та техніці, процес обліку потребує постійного оновлення та вдосконалення. Насамперед це пов'язано з необхідністю захисту від маніпуляцій бухгалтерською

інформацією. На жаль, сучасний бухгалтерський облік, хоч і є потужною фінансовою технологією, не завжди може повною мірою захистити суб'єктів господарювання від прямого шахрайства. На цій підставі розробники програмного забезпечення на основі блокчейн-технологій зазначають, що принцип подвійного запису може трансформуватися в потрійний запис. Загалом ідеться про те, що господарські операції фіксуватимуться не лише в облікових реєстрах, а й у блокчейн-мережі, де їх уже ніхто не зможе змінити.

Облік із трьома записами був запропонований у 1980-х роках. У 2005 р. його популяризував знаменитий криптограф Ян Грігг, провівши потужну дослідницьку роботу, присвячену концепції системи потрійного обліку. Ця концепція є вдосконаленням традиційної системи подвійного запису, в якій всі операції за участю сторонніх сторін криптографічно зафіксовані та пов'язані через «розумний» контракт із третім записом. Проте варто зауважити, що запис кожної транзакції у блокчейні насправді не є третім записом. По суті це є подвійна бухгалтерія на блокчейні.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Отже, метод подвійного запису сформувався у процесі історичного розвитку і є продуктом колективної творчості, а тому його авторство не можна приписати якійсь конкретній особі. Водночас саме Лука Пачолі зіграв монументальну роль у розвитку бухгалтерського обліку, оскільки дав світові друковану працю, в якій вперше наведено детальний опис венеціанської бухгалтерії. Це стало інновацією, яка спричинила поштовх для трансформації обліку в сучасний інструмент управління підприємством.

Нині одним із найважливіших нововведень, що стало можливим із поширенням блокчейн-технологій, є розвиток обліку з трьома записами. Зазначене питання може бути предметом подальших наукових досліджень.

Список використаних джерел:

1. Лука Пачолі. Трактат о счетах и записях / под ред. Я.В. Соколова. Москва: Финансы и статистика, 2001. 368 с.
2. Кутер М.И. Для чего нужно переводить заново трактат Луки Пачолі. *Международный бухгалтерский учет*. 2006. № 12 (96). С. 15–21.
3. Давидюк Т.В. Подвійний запис в бухгалтерському обліку: теорія і практика застосування: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: 08.06.04. Житомир, 2003. 21 с.

References:

1. Sokolov Ya.V. (2001) *Luka Pacholi. Traktat o schetakh i zapisyakh* [Luke Pacioli "On Accounts and Records"] Moscow: Finances and statistics. (in Russian)
2. Kuter M.I. (2006) Dlya chego nuzhno perevodit' zanovo traktat Luki Pacholi [Why do you need to re-translate the treatise of Luca Pacioli]. *International Accounting*, vol. 9, iss. 12, pp. 15–21.
3. Davydjuk T.V. (2003) *Podvijnyj zapys v bukhghaltersjkomu obliku: teorija i praktyka zastosuvannja* [Double entry in Accounting: Theory and Practice of Implementing] (PhD Thesis), Kyiv: National Agrarian University.